

Othello genom tiderna

William Shakespeare skrev troligen *Othello* 1603, eller i början av 1604. Hans huvudkälla för pjäsen var en novell av italienaren Cinthio, publicerad i samlingen *Hecatommithi* 1565 och översatt till franska 1584. I den åtrår en adjutant sin generals hustru Desdemona, blir avvisad och lyckas med hjälp av en näsduk övertyga sin herre om att hon är otrogen med en korp-ral. De mördar henne, försöker dölja sitt död men drabbas av hämnd från hennes släktingar. Generalen är mor¹, men varken han, korplaren eller adjutanten har något namn. Shakespeare komplicerade historien, skapade fylligare karaktärer och gjorde Othello och Desdemona till nygifta. Dessutom lade han till den hotande turkiska invasionen.

Den första dokumenterade föreställningen ägde rum vid kung James I:s hov i november 1604. Då spelades titelrollen av Richard Burbage (1568-1619), den stora stjärnan i King's Men. Många forskare tror att Jago gestaltades av John Lowin (1576-1653), som specialicerade sig på komiska roller som till exempel Falstaff och Volpone i Ben Jonsons pjäs. Näste aktör som spelade Jago var dock känd för sin framställning av prins Hamlet.

Pjäsen trycktes första gången i ett billigt quartohäfte 1622 och återigen i 1623 års stora foliovolym med Shakespeares samlade pjäser.

OTHELLO VAR POPULÄR ÄNDA TILLS teater förbjöds i England 1642 och togs snabbt upp när förbudet hävdes 1660. Dittills hade alla kvinnoroller inom engelsk teater spelats av halvvuxna pojkar, men nu gjord kvinnliga skådespelare sin entré. Desdemona är den första av Shakespeares kvinnoroller som gjordes av en aktris. Det skedde redan i december 1660, men pionjärens namn är okänt.

Shakespeares pjäser ansågs omoderna och det var vanligt att man bear-

¹ förr benämning på muhammedansk invånare i Spanien och Nordafrika.



Jago. Illustration av Sir John Gilbert 1858-66.

betade dem mycket kraftigt. *Othello* har genom seklerna spelats i ett skick som legat nära originalet. Längre tog man dock bort en scen där Othello får ett epeleptiskt anfall och en där han tjuvlyssnar på ett samtal mellan Jago och Cassio (de talar om Cassios älskarinna Bianca, men Jago får Othello att tro att det handlar om Desdemona). Ändringarna gjorde titelpersonen mer upphöjd och ädel. Oftast strök man också i Desdemonas roll så att hon blev mer oskuldsfull och undergiven. Från slutet av 1700-talet eliminerade man många repliker som ansågs alltför erotiska och oanständiga.



Othello och Jago. Illustration av Sir John Gilbert 1858-66.

LÄNGE VERKAR TEATERFOLK och publik ha varit obekymrade om Othellos hudfärg. Aktörerna som spelade honom svartsminkade sig, och eftersom man alltid använde samtida kostym kläddes han i engelska generalsuniform. I början av 1800-talet började dock rasism göra sig gällande. Kritiker skrev om hur anstötligt – till och med otroligt – det var att en senatorsdotter förälskade sig i en svart man. Man utvecklade teorier om att Othello nog egentligen var en tämligen ljushyad person från Nordafrika.

På scen ledde det till att man började gå ifrån gestaltningen av Othello som en upphöjd tragisk hjälte. I stället framställdes han som en vilde, vars flammande starka känslor till en början hölls i schack av en slags civilisationsfernissa, som dock snabbt sprack upp. Särskilt stilbildande blev de två temeramentsstarka italienska aktörerna Ernesto Rossi (1827-96) och Tommaso Salvini (1829-1915).

AMERIKANEN IRA ALDRIDGE (1807-67) blev den förste svarte skådespelaren som gestaltade Othello. Han var verksam i England och framför allt på turnéer i Europa, och blev uppmärksammasad för att hans tolkning var så nyanserad (se Shakespeare nr 3 2004).

Rasismen gjorde sig också gällande på 1900-talet. När den svarte sångaren och aktören Paul Robeson spelade Othello i London 1930 chockades flera åskådare av att han fick kyssa Peggy Ashcrofts Desdemona. När han 1943 äntligen fick göra rollen i sitt hemland, kunde turnéföreställningen bara spelas i nordstaterna. Den blev en succé, men ensemblen spelade ofta under rädsla för attentat.

UNDER HELA 1900-TALET FANNS DET en stark trend att göra mer av Jago. Flera framstående aktörer har försökt hitta djupare motiv för hans handlingssätt: en homoerotisk kärlek till Othello, en freudiansk lust att smutsa ned det goda och rena, psykopatisk

galenskap. Ofta har det ändå visat sig effektivast att fokusera gestaltningen på det som faktiskt sägs i texten: den kompetente underofficerens raseri över att ha blivit förbigången.

LÄNGE VAR DET VANLIGT I ENGLAND att stora vita aktörer svart- eller brunsminkade sig och spelade Othello. Mest känd är Laurence Oliviers tolkning på National Theatre i London 1964. Han lade ner stor möda på sminkning, röstbehandling och kroppsspråk. En del beröm fick han, men också kritik för att han kom alltför nära en rasistisk karikatyr. Uppsättningen blev mindre uppmärksammas för sin gestaltning av Cypren som ett osäkert och koloniserat land.

I USA har svarta aktörer näst intill monopol på rollen från slutet av 1950-talet. 1997 kunde man dock i Washington se en uppsättning där Othello spelades av den vite aktören Patrick Stewart (från Star Trek, men dessförinnan från Royal Shakespeare Company) medan alla andra roller gjordes av afroamerikaner.

KÄRLEK ÖVER RASGRÄNSERNA var så kontroversiell i apartheidtidens Sydafrika att *Othello* knappt ens lästes i

Shakespeare-kurserna på universitetet. 1987 när den sydafrikafödda regissören och skådespelerskan Janet Suzman satte upp pjäsen på Market Theatre i Johannesburg var det en protesthandling. I den starka föreställningen gestaltades Jago som en representant för den rådande sjuka samhällsordningen.



Janet Suzmans *Othello* finns på dvd för 19.95 euro på www.amazon.de

I Storbritannien är det från slutet av 1980-talet otänkbart att *Othello* ska spelas av en vit aktör. Denna nya praxis har lett till en omvänd debatt.

En del svarta kritiker och skådespelare har påpekat att rollen ju faktiskt är skriven av en vit man, för att framföras av en vit aktör med svartsmink – rasismen finns liksom inbyggd i texten. En som skrivit så är Ghana-födde aktören Hugh Quarshie. Han har dock i praktisk handling dementerat sin egen tes genom ett par synnerligen nyanserade och gripande *Othello*-tolkningar: dels i en radioföreställning för BBC, dels i en audioversion för Naxos.

I DEN HÄR ÖVERSIKTEN HAR JAG LAGT tonvikten vid *Othello* och *Jago*. Det är inte så underligt, de är pjäsens dominerande figurer. Med 860 (*Othello*) respektive 1097 (*Jago*) verser är de till och med de femte och tredje längsta Shakespeare-rollerna överhuvudtaget. Under de senaste decennierna har det dock funnits en stark och mycket fruktbar tendens att lyfta fram kvinnorna i pjäsen. Det gäller inte bara Desdemona, utan även Emilia som fått en synnerligen framskjutet position i några uppsättningar.

Text: Kent Hägglund

Laurence Olivier som Jago och Othello

Laurence Olivier (1907-87) spelade *Jago* på Old Vic i London 1938. Men i sina memoarer *Bekännelser* (1983, *Confessions of an Actor*, 1982) berättar han om de nya insikter han fick när han under andra världskriget var officer i flottan:

Var och en som har någon erfarenhet av det militära måste ha lätt att förstå *Jago*. Man behöver bara se sig om i en officersmäss och lägga märke till de gamla, bittra ansiktena hos dem som blivit förbisedda. När jag var i marinen och hade två streck fick en officerskollega ett halvt streck mer än jag och drev hejdlöst med mig därför att han nu var min överordnade. Det fanns inget sätt för mig att ge igen och jag började bli hätsk och bitter. Och så, en kväll, kom jag på ett sätt: "Han är ju gift!" Fylld av fasa insåg



Laurence Olivier som *Jago* på Old Vic i London 1938

jag vad som hade hänt – Herregud, jag har blivit *Jago*.

1964 tog sig Olivier an rollen som *Othello*. I boken *On Acting* (1986) hävdar han att den är betydligt mer

svårspelad än *Jago*. Problemet ligger i att rollen är dåligt konstruerad, med alldeles för många höjdpunkter "too many climaxes". Olivier har i samma bok en teori om hur pjäsen kom till:

Shakespeare och Richard Burbage gick ut och festade en kväll. De tävlade om vem som kunde dricka mest. Hinkvis med öl rann genom deras strupar och fick deras tungor att tjockna. Just som de höll på att falla under bordet spände Burbage ögonen i Shakespeare och sa: 'Jag kan spela allt som du kan skriva – precis vad som helst.' Och Shakespeare svarade: 'Ha! Du får väl se!'. Och så skrev han *Othello* åt honom.

Text: Kent Hägglund